

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

MÕJUKRIITIKA KUI NOOR-EESTI KÕVERPEEGEL*

MARIN LAAK

Kultuurikontaktid ja paralleelide otsimine kirjanduste vahel on teema, mida on uuritud ja uuritakse paljudest eri vaatepunktidest. Artiklis „Omajuur ja kaleidoskoop” ajakirja Akadeemia 2006. aasta novembrinumbris käsitleb Jaak Rähesoo küsimust algupärasest ja laenulisest XX sajandi alguse eesti teatriajaloo kontekstis. Tema väitel kestis euroopastumine kultuurilistes loosungites ja ilmingutes terve iseseisvusaja. Teatav muutus toimus perioodi keskpaiku, s.t kümnendivahetusel 1920/1930: „Jälle hakati nõudma omajuurt ja jälle hakati nõudma realismi” (Rähesoo 2006: 2402). Kui selle kujundiga jätkata, siis on eesti kirjanduse ajaloo käsitlustes harjutud mõttega, et üleminek kaleidoskoobilt omajuure otsimisele toimus vähemalt pool kümnendit varem. Pööret on nähtud algavat seoses Tarapitaegse ühiskonnakriitilise kirjandusega juba 1920. aastate alul: „20-ndate aastate lõpuks oli realistlik elutunnetus kujunenud valitsevaks...” (EKA 1981: 9). Siinse artikli eesmärgiks on 1920. aastate kirjanduskriitika jälgimine mikroajaloolisel tasandil (vt Peltonen 1999), mis tähendab nii kahtlemist eelnevas kui ka tähelepanu osutamist üksikisikutele ning seni marginaalsele teemale. Üheks selliseks on ka siinse artikli vaatepunktist keskne nähtus, mida olen tähistanud mõistega *mõjukriitika*. Püüangi 1920. aastate kirjandusajaloo peatükki siseneda omaaegse kriitika ja arvustuse vahendusel.

* Artikkel on edasi arendatud TLÜ eesti kirjanduse ja kirjandusteooria õppetooli konverentsi „Eesti kirjandus 1920. aastatel: algupärasest ja võõrast suhestades” (2006) ettekandest „1920-ndate mõjukriitika” ning on valminud uurimisteema „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus” toetusel. Autor tänab Sirje Oleskit inspireerivate märkuste eest.

Mõjukriitika seadis 1920. aastatel eesmärgiks kirjanduslike mõjutuste ja intertekstuaalsete seoste selgitamise tollases kirjanduses, eriti luules. Kirjanduslikud kontaktid, mille selgitamisele mõjukriitika oli suunatud, on ju sisuliselt kirjandusele omane nähtus, kuid sellele tähelepanu osutamine on eesti kirjandusloos toimunud lainetena. Suured erinevused paistavad silma, kui näiteks võrrelda omavahel Noor-Eesti aega ja hilisemat perioodi. Kui „1930. aastatel peeti kirjandustekstide vahelisi otseseoseid (tänapäevast intertekstuaalsust) halvaks tooniks” (Arusoo, Haug 2004: 375), siis kogu Noor-Eesti ideoloogia lähtekoht (saagem eurooplasteks) oli, nagu teada, suunatud just Euroopa mõju suurendamisele eesti kirjanduse arendamisel. Parimaks näiteks sellisest „lainelisusest” on aga kindlasti XIX sajandi lõpu kirjanduslik praktika, mil toetumine teistele tekstidele (peamiselt saksa autorite, nagu on näidanud Gustav Suitsu koolkonna uurimused) oli levinuimaks kirjandusloome allikaks.

1920. aastate kriitikas omandas kirjanduslike mõjutuste otsimine erilise tähenduse: oluline oligi just sõna *mõju* kasutamine. Niisiis, mõjukriitika ehk kaasaegsest kirjandusest (võõraid) mõjusid otsiv arvustus oli selleaegses kriitikas kui suures tekstikorpuses omamoodi võõrkeha, kuid samas selgelt eristuv ja hästi jälgitav nähtus. Kirjandusliku mõtte arengu vaatepunktist oli tegu ühe suurema teemakeskmega, s.t paljusid omavahel temaatiliselt haakuvaid kriitilisi tekste sisaldava „kobaraga” (vt Veidemann 1999: 831), mida on võimalik elektrooniliselt näidata seotud tekstivõrguna (Laak 2004: 730).¹ Mõjukriitikale kui kirjandusajaloolisele nähtusele on seni nii mõneski artiklis viidatud ja selle olemasolu nenditud (nt Siirak 1968; Peep 1991), kuid siiski on see oma erandlikkuse tõttu jäänud laiema kirjandusliku kontekstiga sidumata. Pidades mõjukriitikat ainuomaseks just 1920. aastatele, püüan leida selle nähtuse lähed ja tähendust. Siinne käsitlus oleks jätkuks ka varasemale sisselõikele sama kümnendi kriitikaloosse artiklis „Kriitika kirjandusajaloo kosmoses: teksti ja konteksti probleeme 1920. aastate näitel” (Laak 2007) ning osutaks taas vajadusele pöörata tähelepanu ajaloolise kriitika kontekstuaalsusele (vt ka Hennoste 2008b: 236).

Poleemilised kahekümnendad

Nagu teada, iseloomustab 1920. aastate alguse kirjandussituatsiooni poleemika rohkus arvustuses. Selle alguseks peab kindlasti lugema Siuru tegevusega kaasnenud diskursiivselt värvikirevat, kirjanduslike väljaannete rohkete kümnendivahetuse perioodi, mille märksõnaks kriitikaajaloo on jäänud „följetonistlik-subjektivistlik” kirjanikukriitika. Põhjaliku ülevaate sellest annab „Eesti kirjanduse ajaloo” kriitikapeatükk (vt Kalda 1981: 487–493). Võrdluses kümnendi algusega nähakse siin ka kriitika ilme muutumist kümnendi teisel veerandil objektiivsuse ja professionaalsuse suunas: „Arvustuse liikumist objektiivsuse ja asjatundlikkuse poole põhjustas ka korraliku ettevalmis-

¹ Vaatepunkt tugineb kirjandusajaloo elektroonilise keskkonna ERNI loomise kogemusele. Siin on 1924.–1925. aasta kirjanduslugu püütud edasi anda 20 representatiivse kriitika „peateksti” kaudu, mis igatüki esindab nende aastate kirjanduslike küsimuste sõlmepunkti. Peatekstidega on olnud võimalik haakida mitmeid teisi kriitilisi tekste suurest kriitika arhiivist Koguja (vt Laak, Sarapik 1997).

tuse ning kaasaegse kirjandusemõistmisega kriitikute osatähtsuse suurene- mine kirjanike-arvustajate kõrval....” (Kalda 1981: 493). Seda kokkuvõtet on oluliselt täiendanud Tiit Hennoste viimaste aastate artiklid Vikerkaares sar- jas „Hüpped modernismi poole II. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa kirjandusteaduse taustal”. Toetudes tekstuaalsete allikate uuestilugemisele, on T. Hennoste kaardistanud 1920.–1930. aastate eesti kirjanduskriitilise mõtte üldisemaid tendentse ja uurinud nende mõjutusi Euroopa kaasaegse kirjandusteaduse, esteetika ja filosoofia taustadelt. Tehes suuri üldistusi, esi- tab T. Hennoste võrreldes varasemate käsitlustega nii mõnegi ootamatu, ent tema vaatepunktist põhjendatud kokkuvõtte, olgu selleks siis uuskriitika (*new criticism*) taandamine eesti tekstikeskse luuleanalüüsi teoreetiliste alus- te hulgast, mida on siiani seotud Ants Orase akadeemilise tegevusega (Hen- noste 2007a: 106) või kümnendi algupoole (kuni 1925) käsitlemine vaidlusroh- ke „keemisajana” ja/või „murdehetkena” eesti poeetika arengu vaatepunktist (Hennoste 2007b: 90–96, 100).

Kui vaadata eespool toodud üldistuste taha, näeme 1920. aastatel tõepoo- lest kirjandusliku poleemika temaatilist avardumist võrreldes Siuru ja Tara- pita aegse nn kõrtsiesteetikaga.² Omaaegsete kriitikatekstide³ intertekstuaal- seist „kihindeist” ja/või „kobaraist” näeme, et Eesti ajakirjanduses 1920. aastatel toimunud kirjanduslik arutelu oli sedavõrd rikas ja intensiivne, et ainult selle allika põhjal on võimalik konstrueerida vastava perioodi kirjan- dusloo narratiivi kõik peamised teemad nii kirjanduselu (kirjanike palkade küsimus ja Eesti Kultuurkapitali asutamine, Eesti Kirjanikkude Liidu loomi- ne, Loomingu ja EKL-i kirjastuse asutamine jm) kui ka kirjanduse esteetilise liikumiste (ekspressionism, futurism, kubism luules, realistlik ja rahvuslik kirjandus jm) seisukohast.⁴ Nagu mainisin, toimusid vaidlused ka „omajuu- re” otsimise tähe all, mis uue kümnendi vahetusel päädis teada-tuntud elu- lähedusliikumisega – nüüdseks on see teema veel kord põhjalikult ja mitmest aspektist lahti kirjutatud (vt Olesk 2004; Hennoste 2007c).

Kriitika staatusest ja rollist 1920. aastatel

Siiski leidub 1920. aastate kriitikas realistliku kirjanduse esiletõusu ja elu- läheduse kõrval küllaga teisigi teemasid, mis on kriitilise mõtte arengu sei- sukohast olulised, kuid mis on välja toodud juhuslikumalt või mida pole üld- se mainitud. Mind on huvitanud, kuidas ja mida rääkis kriitika kriitika koh- ta, s.t metakriitiline tasand. Sel juhul tõuseb jõuliselt esile kriitika enesetunnetuse (Rein Veidemanni termin) teema: kriitika kõnetab kriitikat ennast, püüdes määratleda oma funktsioone ja rolli, ülesandeid kirjanduse, lugeja ja laiema avalikkuse ees.⁵ Ja kuigi sellised teemad on eesti kirjandus-

² Kõrtsiesteetika kujund pärineb Siuru aegadesse ulatuvatest kirjanduslikest klaari- mistest Friedebert Tuglase ja August Gailiti vahel, kelle metafoorile „kirjanduslikust kõrts- ist” vastas F. Tuglas artikliga „Kõrtsi esteetika vastu” (vt Tuglas 1920).

³ Kriitiliste tekstide all mõistan eesti kriitikat kogu selle žanrilises mitmekesisuses, alustades teoreetilistest esseedest, päevateemade kesketest probleemartiklitest, ajalehe ja ajakirja kirjandusarvustustest, vestetest ja fõljetonidest kuni avalike repliikide ja kirja- deni.

⁴ 1920. aastate kriitika intertekstuaalsuse kohta on pikemalt artiklis „Eesti kirjandus- loo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel” (Laak 2004).

ajaloos olnud üheks keskseks arutusobjektiks juba rahvuslikust ärkamisajast ja Noor-Eestist alates kuni tänapäevani, omandavad nad 1920. aastatel erilise koa. Kriitika intensiivsete enesemääratluspüüete taga olen näinud kriitika rolli ja staatuse muutumist 1920. aastate keskel, eelkõige seoses Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali tegevuse ja mitmekordsete seadusemuudatustega (vt Uljas 2005). Kriitika nende aastate jõulise avaldumise põhjused olid kindlasti ka täiesti pragmaatilised. Näiteks võib arhiiviandmete alusel väita, et väljavõtteid arvustustest, milles positiivsed hinnangud olid punasega alla joonitud, kasutasid kirjanikud oma töökavade põhjendamisel kultuurkapitali taotlustes (vt Laak 1996). Kultuurkapital pakkus majanduslikku tuge, kuid tema jaotusprintsiibid tekitasid kirjanikkonnas mitmesuguseid pingeid, mida on nähtud ka kümnendi põlvkondliku konflikti tagamaana („siurupiitlaste” ja „noorurite” vahel). „Kultuurkapitali toel oli kriitika saanud palju tähtsama rolli kui seni,” nendib kümnendivahetuse Kirjandusliku Orbiidi tegevuse tagamaid uurides ka T. Hennoste (2007c: 1247). Kriitika rolli kasv kirjanduselu reguleerijana ja pingete lahendamise areenina tõi omakorda kaasa vajaduse korrastada kriitika enda vahendeid. Kriitilised poleemikad algasid tavaliselt kirjandusliku teksti autori protestist teda mitterahuldanud arvustuse vastu. Paljudest seesugustest vaidlustest kasvas välja kriitikaküsimuste laiem arutelu, mõnikord sündisid ka pikemad probleemartiklid (näiteks „Kriitika kriitikast” – Kalamees 1925; „Kirjanduslikku arvustust (riivates)” – Veski 1926). Tekkis metakriitiliste, kriitika ja arvustuse siseid probleeme käsitlevate kriitiliste tekstide intensiivne voog. Kriitika ja kriitikute seisundi muutumine ja sellega seotud metakriitiline poleemika jõudsid haripunkti kümnendivahetusel, mis päädis 1931. aasta Loomingus läbi viidud küsitlusega „Ankeet kirjandusarvustusest” (vt ka Laak 2007: 959). Kriitikaarutelu jälgimine lähilugejana annab alust rääkida eesti kriitilise mõtte hüppelisest arengust tol perioodil. Kindlasti olid need arutlused põimunud kirjandusteaduslike ja teoreetiliste suundumustega (näiteks stilistika uurimise ja värsiõpetusega), millest T. Hennoste annab ülevaate aastatel 2005–2008 Vikerkaares ilmunud artiklites (vt ka Peep 1991: 139). Kirjanduse arvustamise seisukohast jäi teooria siiski taustateguriks. Praktilises arvustuses rakendati kaasaegseid kirjandusteaduslikke meetodeid üldjoontes suhteliselt juhuslikult, erandiks oligi mõjukriitika. Sama olulist rolli kriitika enesetunnetuses mängisid arvustuses kerkinud kirjanduse n-ö päevaprobleemid, mis viisid samuti metakriitiliste aruteludeni.

Mõjukriitikast kui eesti 1920. aastate kriitikale omasest nähtusest on alust rääkida ka seetõttu, et selle nimetaja alla hõlmavad kriitilised tekstid tõid kaasa nende aastate ulatuslikuma poleemika, sellega seonduvad ka paljud ajastuomased kriitika enesetunnetuse probleemid. Kõige olulisemaks võiks praegu pidada meetodi küsimust, millega kaasnesid arutelud kriitika kommunikatiivsetest ülesannetest seoses autori, lugeja ja kirjanduse rolliga laiemalt. Samuti kerkisid kriitika keele *resp.* diskursuse probleemid, näiteks kas kriitika keel peaks olema kujundirikas, esseistlik ja isiklik või siis akadeemiline ja „objektiveeriv”. Seega kujunes mõjukriitika impulsiks, mis pani n-ö keema arutelud selleaegsete kriitikaprobleemide tulipunktis.

⁵ Kriitika enesetunnetuse analüüsi aluseks on olnud metakriitilise diskursuse analüüs perioodil 1925–1935 (vt Laak 1990).

1920. aastate mõjukriitikat iseloomustas, nagu artikli alguses mainitud, mõjutuste omistamine ja otsimine (peamiselt) välis-, aga ka kodumaistelt autoritelt ning (peamiselt) väikeste tekstiühikute, motiivide, sageli ka üksikute kõnekujundite, isegi meetrika sarnasuse alusel. Sellistest poleemikatest võib 1920. aastate kriitikas esile tuua palju näiteid. Peatuksin edaspidi neist kõnekamatel, millest igatüks kätkeb endas mitut temaatilist haru sisaldavat lugu.

Vilmar Adamsi juhtum

Üheks suuremat poleemikat põhjustanud näiteks on Vilmar Adamsi arvustus „J. Kärneri romaani „Bianka ja Ruth” puhul”, mille žanrituvustusena on autor märkinud „Hors d'oeuvre'ina „Bianka ja Ruth” välisvormi analüüsi juure”. Joonealuse märkusena on lisatud, et tegu on katkendiga sellenimelisest suuremast tööst (Adams 1924a: 35). Saame ka teada, et selle uurimuse esimeses, avaldamata osas on jälgitud Jaan Kärneri värssromaani meetrumit, rütmi ja riimi, „püüdes neid formaal-metoodiliselt analüüsida”. Üliõpilaslehes avaldatud osas esitatakse J. Kärneri teose „sisu”, s.t sündmustiku, ideede ja kunstiliste võtete analüüs, mille lõpul jõuab V. Adams värssromaani tekstis märgatud „mõjutuste” väljatoomiseni. Ta leiab Kärneri teoses Maurice Maeterlincki ja Aleksandr Blok'i värssidele viitavaid „tumedaid klicheid”, samuti Igor Severjanini, Oscar Wilde'i, Mihhail Lermontovi, aga ka Goethe ja Jack Londoni mõju. „On veel reministsense Puschkinist,” kirjutab arvustaja, „kõnelemata Onegini stroofist.” Üldiselt näib vene mõju V. Adamsi arvates „Biankas ja Ruthis” olevat (geneetilisel) kõige silmapaistvam. Sellele arvustusele järgnes pikk, läbi mitme kirjutise kestev vastastikuseid solvanguid sisaldav sõnavahetus haavunud autoriga.⁶ J. Kärner, kes oli selleks ajaks juba tunnustatud luuletaja, vastas seni eesti kirjanduselus tundmatu noore V. Adamsi kriitikale teravatooniliselt. Ta nimetas arvustajat „isehakanud pahakohtunikuks” viasacratsejate vagast ristikogudusest⁷ ning kirjutist ennast puhtasisuliseks mõnituseks (Kärner 1924a: 61). Sellele järgnenud tagedate teravusteni läinud sõnasõda J. Kärneriga mõjutas hiljem tugevasti noore V. Adamsi enda loomingu ja ka riimiteoreetiliste ideede retseptiooni (Laak 2007: 960), tähistades V. Adamsiga seotud poleemikate „sarja” algust eesti kriitikaajaloos.⁸ Tuntuim neist oli seotud Inno Vase brošüüri „Meie kirjandusliku kriitika pankrott” (Tartu, 1925). Adamsi-poleemika vältas kaheksa aastat ja sai täiendavat hoogu pärast poeedi iga järgmise luulekogu ilmumist: „Suudlus

⁶ Kärner 1924a; Adams 1924b; Kärner 1924b; Adams 1924c. Vt ka artikli hüpertexti versiooni projektis „ERNI” (Laak, Sarapik 1997), milles ilukirjanduslik tekst, arvustus, selle järelkajad jm on interaktiivselt seotud – http://www2.kirmus.ee/erni/pead/pead_fr.html?24pea08.html (12. VI 2008).

⁷ Noor Vilmar Adams (hiljem Valmar Adams) oli varem tuntud vene- ja saksakeelsete luuletuste autorina. Kaks aastat enne nimetatud artiklit oli V. Adams avaldanud Vladimir Aleksandrovski nime all luuletusi venekeelses almanahhis „Via sacra” (Tartu, 1922) koos Igor Severjanini, Boriss Pravdini ja Ivan Beljajeviga.

⁸ V. Adamsi luulekogust, sellele järgnenud plahvatuslikust poleemikast ja huvist värtsiõpetuse probleemide vastu on kirjutanud oma kirjandusteaduse loengutes suhteliselt pikalt ka T. Hennoste (vt Hennoste 2007b: 94–96). Näitena sellest poleemikast hargnenud uuest, sedakorda värtsiõpetuse teemast võib tuua H. Visnapuu ja Johannes Schwalbe (Silveti) vaidluse, näiteks artiklis „Paar märkust „uusriimi” puhul Joh. Schwalbele” (vt Visnapuu 1925).

lumme” (1924) ja „Valguse valust” (1926) ning jätkus veel järgmiselgi küm-
nendil kogu „Maise matka poolel teel” (1932) retseptioonis.⁹

V. Adamsi luule mõjude üle arutamine 1926. aastal lõpeb mõjukriitika vaa-
tepunktist üsna piinlikult. Arvustades poeedi teist luulekogu „Valguse valust”
(1926), tunneb Henrik Visnapuu selle värssides ära vene sümbolistide sõnas-
tusi (põhjusena näeb ta V. Adamsi eesti sõnade „aroomi” mittetajumist). Vis-
napuu süüdistab noorluuletajat otseselt Dolnini tõlke „omastamises” luuletuse
„Võõral motiivil” puhul: esimeses ja teises salmis on ümbertõstetud read,
kolmas salm olla täielik tõlge, nii et tekib küsimus, „kas see on ainult võõral
motiivil loodud luuletus või vaba tõlge” (Visnapuu 1926). V. Adams vastab
H. Visnapuule ajalehes Postimees pealkirja all „Seletuseks luuletuse „Võõral
motiivil” puhul”. Ta eitab otsest plagiaati ja seletab sarnaseid motiive oma
„palavikulise rütmilise elamuse mäluaravusega” ja alateadliku lähedusega
loomeimpulsside tasandil. Samas tunnustab autor, et luuletuse niisugusel
kujul trükkimine oli andestamatu eksisamm, üleväsimuse, depressiooni ja
kiirustamise vili (vt Adams 1926).¹⁰

Tekib küsimus, miks puhkes Kärneri värsspoeemi arvustusest säärane
torm 1920. aastate kriitika veeklaasis? Laskumata põhjuste otsimisel kirjan-
dusvälistesse, V. Adamsi isikulooga seotud asjaoludesse, võiks käesoleva tee-
ma seisukohast rõhutada, et J. Kärneri „Bianka ja Ruthi” arvustuse näol oli
tegu ühe esimese trükis ilmunud n-ö akadeemilise arvustusega, mille aluseks
oli arvatavasti ülikooli kirjanduse seminariks valminud uurimus.

Vene mõjud Henrik Visnapuu luules

V. Adamsi „Bianka ja Ruthi” poleemika polnud 1920. aastatel siiski esimene
mõjukriitika juhtum. Samalaadne poleemika kirjanduslike mõjude küsimuses
oli Eesti Päevalehe veergudel aset leidnud juba 1921. aasta kevadel Albert
Kivika ja Henrik Visnapuu vahel. Nimelt oli A. Kivikas Päevalehe erilehes
Kirjandus-kunst-teadus avaldanud läbi kahe numbri pikema, kümnelehekül-
jelise artikli pealkirja all „Vene mõju Henrik Visnapuu loomingus”. Selles
artiklis näitab noor, veel futurismiperioodi läbi elav A. Kivikas, kuidas H. Vis-
napuu luule on otseselt mõjutatud Igor Severjanini omast. Artikli alguses on
autor eristanud ärkamisaegses luules sagedast kirjanduslikku „näppamist” ja
oma arvustuse n-ö mõjuvaatepunkti: „Võõras mõju avaldub meie nooremate
kirjanikkude teokseis, kas ühiseis meeoludes, kaudselt sarnases sündmus-
tikus, isegi vahetevahel stiilis ja kirjanduslikus väljendusviisis, äärmisel juh-
tumisel aga kas tahtlikult või kogemata ühte sattunud fraasis ja lauseehitu-
ses. Nad võivad mõlemad hoopis iseaajast kirjutada, nende ained võivad väga
lahku minna, kuid siin-sääl vilksatab poolik sõnakene sekka, mis võõrast
autori meele tuletab. [...] Kõige kaaluvamaks faktiks osutub muidugi meie
sarnane nähtus, kus luuletused nii tehniliselt kui sisulikult üks-
teisele lähedal seisavad. Sääl ei või enam võõra mõju juures kahtlusi olla”
(Kivikas 1921a). Ka sellele arvustusele järgnes solvatud autori, seekord

⁹ Adamsi küsimus on muidugi keerulisem. Oma osa oli siin ka teisest kultuurikonteks-
tist tulnud poeedi teatraalsetel maneeridel või ka ta loomusel (Olesk 2004: 1077).

¹⁰ Plagiaadis on süüdistatud lisaks V. Adamsile ka teist vene juurtega eesti luuletajat
Aleksis Rannitit (vt Ponomarjova 2007: 388).

H. Visnapuu avalik vaidluskiri, mis kõik kriitiku väited kahtluse alla seadis. Pangem tähele, et kirja autor kasutas oma nime ees laiendit „stud. phil.,” mis näitas vajadust rõhutada tookordset kirjandustudengi staatust, kuigi selleks ajaks oli H. Visnapuu hoopis tuntum Siuru keskse poeedi ja viie luulekogu autorina.¹¹ Teda häirib näiteks, et arvustaja A. Kivikas on püüdnud iga hinna eest näidata mõjusid ega mõista üldse tema kui luuletaja annet ja omapära ning väidab, et tema luule oli loodud enne I. Severjaniniga tutvumist, aastal 1916 (Visnapuu 1921).¹² A. Kivikas vastab luuletajale omakorda läbi kahe Päevalehe numbril: ta toob välja vene (kubo)futuristide mõju eesti kaas-aegsele kirjandusele üldisemalt ja peatub ka otsestel kontaktidel. Teises osas pakub A. Kivikas uusi näiteid Visnapuu–Severjanini värsside tekstuaalsest sugulusest (Kivikas 1921b). Trükimaterjalidele toetudes võib öelda, et see esimene mõjukriitiline vaidlus n-ö salvestub eesti 1920. aastate kriitikadiskursuse mülli ning taaselustub hiljem mitmeid kordi, nagu nägime Adamsi-Kärneri poleemikast ja näeme edaspidi ka kümnendi lõpu kriitikas.

Võõrad mõjud eesti kirjanduses

Need kaks näidet lubavad oletada, et mõlemad arvustused olid seotud 1921. aasta kevadsemestril alanud kirjanduse seminaridega, professor Gustav Suitsu esimese õppejõuaastaga Tartu Ülikoolis.¹³ Karl Taev meenutab: „Oma esimesel töösemestril ülikoolis valis Suits eesti kirjanduse ülemastme seminari (eriseminari) teemaks „Võõrad mõjud eesti kirjanduses” ja jätkas seda järgmiselgi semestril” (Taev 1983: 606; vt ka Palm 1963: 1734–1736; Peep 1991: 142). Jaan Roosi käsikirja jäänud monograafia alusel, mis toetub peamiselt ülikooli arhiivis leiduvatele ametlikele dokumentidele (avaldustele, aruannetele jms), oli G. Suitsu esimese seminari teema hoopis „Vene mõju eesti kirjanduse arenemises” (KM EKLA, f 236, m 18: 1, l 328). Selline teemapüstitus, olgugi täpselt selles sõnastuses teoks saamata, sunnib otsima G. Suitsu esimese ülikooliseminari lähed Noor-Eesti aegadest, milles Euroopa suundumuse kriitilises poleemikas oli üheks teemaks ka eesti kirjanduse suhe vene ja saksa kultuuri ja kirjandusega. Meenutagem näiteks juba 1911. aastal ilmunud Bernhard Linde artiklit „Vene mõju Eesti kirjanduses”, milles autor põhjendab Noor-Eesti Euroopa orientatsiooni ja kirjanduslike laenude rikastavat mõju kunstilise vormi seisukohast: „...oleks mõteta mõjudele nende eneste pärast sõda kuulutada, vaid ainult neid mõjusid tuleb eitada, mis kirjanduslik-kunstiliselt, – ja ka ainult sellelt, – vaatekohalt alaväärtuslikud on”

¹¹ Pärast luulekogu „Amores” ilmumist 1917. aastal oli H. Visnapuu kujunemas kaas-aegse eesti avangardse luule esipoeediks; järgnesid värsikogud „Jumalaga, Ene!” (1918), „Käoorvik” (1920), „Hõbedased kuljused” (1920) ja „Talihari” (1920).

¹² Nagu teada, suhtlesid paljud eesti luuletajad vene avangardistlike „poetide kuninga” Igor Severjaniniga tihedalt, eriti pärast viimase alalist asumist oma senisesse suvituspäika Toilas 1918. aastal.

¹³ G. Suits kinnitati Tartu Eesti Ülikooli eesti ja üldise kirjandusloo professori kohusetäitjaks 17. XI 1919, viivitamist sellele kohale astumisel põhjendas G. Suits loengute ettevalmistamisega Helsingis (Annist 1968: 1735). Jaan Roos märgib, et professori kohusetäitjaks „valiti ja kinnitati G. Suits alguses sellepärast, et tal puudus nõuetav teaduslik, s.t. doktori kraad, mis oli ette nähtud vastavas statuudis korraliseks professoriks saamiseks. Küll aga oli tal Helsingi ülikooli filosoofia teaduskonna magistri kraad, mille oli nüüdsama omandanud” (KM EKLA, f 236, m 18: 1, l 323).

(Linde 1911: 181). Vene ja saksa mõjude küsimus XX sajandi alguse Eesti kultuuri kontekstis oli komplitseeritud; selle otseseks vastuseks oli ka Noor-Eesti üleskutse avardada senist ühekülgset kultuuriruumi Euroopa suunas.¹⁴ Mõjuküsimus oli ka Noor-Eesti ajal aktuaalne, kuid seda tõlgendati kindlasti laiemalt kui järgmisel kümnendil. Nooreestlaste kirjutatud ja nende teoste kohta perioodil 1905–1915 avaldatud kriitika tekstikorpuse uusim analüüs on näidanud, et viiteid teiste maade ja rahvaste kirjandustele otsiti, kuid pigem abstraktsemal tasandil: „Noor-Eesti lugejad näevad kirjanduse mõjutajatena eelkõige (kaas)aega ning (ühiskondlikku) elu, aga samuti (eelkõige välismaise taustaga) kultuurilisi kogemusi ning loodust” (Mikkel 2008: 57). Arvustatavaid teoseid ei kõrvutatud teiste kaasaegsete tekstidega, vaid asetati need omas ajas üldisema koolilugemuse klassikaliste autorite kõrvale (Mikkel 2008: 32–33).

Juhiksin veel kord tähelepanu, et Adamsi ja Kivika arvustustest ärgitatud ning eespool näidetena esitatud ja ajakirjandusse jõudnud poleemika kirjandusloo mõjude üle oli valminud professor G. Suitsu esimese eriseminari ajal, 1921. aasta kevadel. Lisagem, et arvestades tema kui legendaarse nooreestlase müütilis-maagilist mõju, oli eriseminaridest osavõtjaid iga kord üle kümne. Loengute kuulajaid oli tunduvalt rohkem (Annist 1968: 1735), nende hulgas oli ka noori literaate, kellel jäi ülikool hiljem lõpetamata. Artiklis „Gustav Suits *ex cathedra*” peatub Harald Peep esimesel eriseminaril pikevalt, resümeeerides: „Valides oma esimese seminari teemaks „Võõrad mõjud eesti kirjanduses” vallandas Suits mõjude, muganduste, jäljenduste ja plagiaatide pikaajalise otsingute laine. See oli vajalik, et meie vanema kirjasõna laenuallikaid leida, kuid see oli ka järeldustes poolik ning protsessi mõistmist pärssiv, sest hakati hoolega uurima, mida ja kust on laenatud, mitte aga seda, kuidas laenatu kujundas meie oma kultuurikonteksti” (Peep 1991: 145). Seega, G. Suitsu teemapüstitust võib kindlasti käsitleda kui ettevalmistust XIX sajandi kirjanduslike allikate uurimiseks, milleni tema ja ta õpilased jõudsid alles 1930. aastatel. Nagu nägime, algas aga kaasaegses, 1920. aastate kirjanduses „mõjutuste” otsimine spontaanselt ja vahetult kohe pärast esimese eriseminari toimumist 1921. aasta kevadel.

1920. aastate mõjukriitika kui nähtuse algusele G. Suitsu seminarides heidab valgust veel üks seik, pakkudes tuge ka siinkirjutaja varasematele, vaid ajakirjanduslike allikate uurimisel sündinud oletustele. Toetudes Pedro Krusteni raamatule „Aiapidu lampioonidega” (Lund, 1978), rõhutab H. Peep fakti, et seminariteema vene mõjude uurimiseks H. Visnapuu luules oli A. Kivikale andnud G. Suits isiklikult (vt Peep 1991: 145). A. Kivika meenutuste järgi oli tegu esimese eesti kirjanduse seminaritööga Tartu Ülikoolis, mida tuli ka kogu seminari ees kaitsta: „Oponendiks määras Suits mulle ei kellegi muu kui Visnapuu enda. Minu seminaritöö, Visnapuu oponentimisest hoolimata, tunnistati professori poolt kiiduväärseks. Visnapuu aga haavus kõigest sellest ja see haavumus jäi tal minu vastu terveks eluks... Ma ei olnud ta vastu oma töös kaugeltki sihilik, vaid piirdusin range teadusliku meetodiga, mida Suits seminari lõppsõnas märkis” (Krusten 1978: 140). Mõjude otsimise meetodit, mis omaaegses kirjandusarvustuses oli uus võte, rakendas hil-

¹⁴ Selle teema aktuaalsust Noor-Eesti kontekstis toetab ka Lea Pildi artikkel „Küsimus „vene mõjust” Friedebert Tuglase artiklis „Valeri Brjusov””, mis on ilmumas 2008. aasta sügisel Noor-Eesti erinumbris uues ajakirjas *Methis*. *Studia humaniora Estonica*, nr 1/2.

jem ka V. Adams ning kaasaegne kriitika tõstis selle kui harjumatu käsitluslaadi rõhutatult esile. Näiteks kirjutab J. Kärner oma vastuses „Mõnda neist hirmus tähtsaist ja igavesist asjust” kriitik V. Adamsile: „On öieti kurb, et kõike seda tuleb koguni „akadeemilisele arvustajale” orgiotsaga kätte näidata...” (Kärner 1924a: 62).

Lisandub teinegi aspekt, mida Sirje Olesk on nimetanud Gustav Suitsu „professionaalse identiteedi kriisiks” (Olesk 2004: 1078) ning mis kõneleb nooreestlasest professori esimeste semestrite erandlikkusest. Ka mitmed G. Suitsu õpilased on peatunud professori esimese ülikooli aasta erilisel võrreldes uue perioodiga alates 1924. aastast (vt Annist 1968; Palm 1963). Kõige reljeefsema sõnastuse on andnud oma monograafias Jaan Roos, esitades küsimuse professor Suitsu muutumisest esimeste ülikooliaastate vältel: „Kui G. Suits 1921. aastal algas oma õpetegevust Tartu Ülikoolis eesti ja üldise kirjanduse õppejõuna, siis kehas tas ja eneses luuletajat, poliitikut, boheemlast ja opositsiooninimest kõigepealt,” kirjutab J. Roos. Toetudes mitme kunagise G. Suitsu seminaristi suulistele mälestustele, rõhutab ta, et oma esimesel kevadsemestril esines G. Suits „igal sammul oma elus ja töös ikka muusade kummardajana ja boheemlasena, kunstiinimesena ja opositsioonimehena....” (KM EKLA, f 236, m 18: 1, l 349). Näiteks Daniel Palgi andmetel ülikooli algusaastate Suits „vihkas professorliku käitumise maneere, pilkas teadusmehe list tegumoodi ja kulunud formaalsuste tagaajamist, milles läks otse teise äärmusse” (KM EKLA, f 236, m 18: 1, l 350). Vastupidiselt kõikidele hilisematele mälestustele, milles G. Suitsu on iseloomustatud kui ülima täpsusega fakte nõudvat õppejõudu, olevat ta noore õppejõuna boheemlaslikult käega löönud ka nii loengute kuulamisele kui ka faktide pähe õppimisele. Selles portrees pole raske ära tunda XX sajandi esikümnendite luuletajat G. Suitsu, kes oli Helsingi ülikoolis küll tundma õppinud kaasaegseid Euroopa kirjandusuurimise meetodeid (sh komparativistikat) omaaegsete õppejõudude Yrjö Hirni, E. N. Setälä ja Kaarle Krohni juhendamisel (Annist 1968: 1734), kuid kelles veel kõneles aktiivne nooreestlane. Näeksingi G. Suitsu erilises huvis võraste mõjude vastu tema oma kaasaegses eesti kirjanduses omapärast Noor-Eesti ideaalide peegeldust, mis kateedrikõrgustest püüdis leida teistsugust väljundit.

Erna Siiraku järgi vallandas tema esimene mõjude eriseminar lausa mõjude otsimise laine eesti arvustuses: „Noored kirjanduseuurijad pidasid mõnele mõjule või laenule jälile saamist otsekui oma sellieksamit sooritamiseks. [...] Mõjude ja laenude otsimises võis täheldada kahte äärmust. Ühelt poolt püüti mõnede vormielementide, riimide ja motiividegi kokkulangemisel nentida mõju või „ülevõtmist”, kusjuures argumendiks oli ebateaduslik „tuletab meelde”. Kuid teiselt poolt oli ka juhtumeid, kus anti tekstikriitiline analüüs eeskujuliku, ülimalt täpse arvepidamisega, aga puude tagant ei nähtud enam metsa....” (Siirak 1968: 329–330). Kriitika üldise hoiaku ja diskursuse kujundamisel oli kindlasti oma osa ka G. Suitsule omasel kirjutuste stiilisäral ja väljenduste teravusel, mida on tema loengutest ja seminaridest sageli meenutatud. Mõjukriitika diskursuse analüüs näitab, et suitsulik keelepruuk ja väljenduslaad kandusid edasi ka tema kursustest osa võtnud noorema põlve literaatide keelekasutusse: arvustaja ja arvustatava vaheline mõjukriitiline poleemika oli erakordselt põrpi, sellest arenesid pikad vaimutsevad sõnavahetused. Kui Karl Taevi järgi kandis terve XX sajandi esimese poole eesti

kirjandusteadus Gustav Suitsu pitsarit (Taev 1983: 610), siis siinse materjali põhjal võiks öelda, et sama kehtib ka eesti kirjandusarvustuse kohta – vähemalt mõjukriitika vaatepunktist.

Mõjukriitika ja „noorurid”

1920. aastate mõjukriitikat tervikuna jälgides võib tähele panna, et kümnen-di alguse poleemikates esile kerkinud nimed hakkavad edaspidi korduma. Kõige sagedamini kohtame J. Kärnerit, A. Kivikat ja H. Visnapuud. Näiteks on A. Kivikas otsinud võõraid mõjusid Mart Raua romaanist „Videvikust varavalgeni” (1927). Vastates sellele arvustusele artiklis „Väitlus Alb. Kivikaga „Videvikust varavalgeni” arvustuse puhul”, kirjutab M. Raud: „Mind kindlasti poleks suutnud arvustajale vastu väitlema ega üldse ses asjas sõna võtma sundida mingisugused arvustaja otsused, kuitaheski ohtrad põhjendusteta „mõjude” leidused, aga ometi peaks olema lubamatu kui arvustaja... teose sisu refereerides just teose kandepunkti pahuriti puistab” (Raud 1927). Suure kriitika tekstikorpuse läbiuurimise alusel võib väita, et 1920. aastate teiseks pooleks oli mõjude otsimine ja eritlemine eesti kirjandusarvustuses juba sedavõrd juurdunud ja kaasaegse kriitilise kirjutuse osaks saanud, et sellele enam n-ö tavalistel juhtudel tähelepanu ei pööratudki, poleemika tekkis pärast esimesi suuri „plahvatusi” vaid kõige äärmuslikematel juhtumitel. Kummaline olukord tekkis näiteks Johannes Barbaruse luulekogude „Geomeetiline inimene” (1924) ja „Multiplitseerit inimene” (1927) retseptioonis, milles pandi tähele ainult „võõraste” suurlinnamotiivide rohkust, mitte aga otseseid sisulisi, stilistilisi ja meetrilisi luulelaene, millele autor ka ise oma kaasaegse prantsuse luule ülevaadetes „Pilk prantsuse moderni lüürikasse” (vt Barbarus 1925) ja „Märkmeid viimaste aastate prantsuse luulest” (vt Barbarus 1929) vihjab (vt ka Laak 2002: 103–104).

Kuid mõjutuste ja laenude otsimine (nagu nägime juba noore V. Adamsi juhtumi puhul) oli sageli ajendiks, mis tõstis kriitiliste arutelude keskmesse ka paljud teised, hiljem 1920. aastatele tunnuslikuks saanud teemad. Üheks selliseks oli, nagu ka eespool öeldud, põlvkonnavahetuse, s.t noorte ja vanade küsimus. Suurematest mõjukriitilistest aruteludest võiks selle teema all välja tuua J. Kärneri hinnangu noore Karl Abeni esikkogule „Helisev vaikus” 1925. aasta luuleülevaates, milles kriitik nentis algaja luuletaja vastuvõtlikkust uuemate luuletajate sisu- ja vormielementide suhtes (vt Kärner 1926). Siiani enam-vähem neutraalsel-uurimuslikul tasemel püsinud kirjanduslike mõjude küsimus võis kesisemate annete puhul muutuda ka epigoonluseküsimuseks. J. Kärneri järgi on noor luuletaja K. Aben laenanud võrdlusi, pilte, rütme, riime peaaegu kõikidelt eesti uuematelt luuletajatelt. Kõnealusel luuleülevaatest tekibki uus, 1920. aastate kriitikaarutelu tüüpiline poleemiline „kobar”, mille peateemaks saab arvustaja hoiak, tema roll ja suhtumine autorisse. K. Abeni vastus „Mõni sõna „Loomingu” möödunud aasta kirjanduse aruandjale” (Aben 1926) kujuneb ka nendel aastatel alanud kuulsa 1920. aastate põlvkondade konflikti, „siurupiitlaste” ja „noorurite” temaatiliste sõnavõttude üheks peatekstiks.

Noor-Eesti ja kirjanduslikud ääremärkused

Juba nendegi näidete puhul paistab selgelt, et 1920. aastate mõjukriitikas toimus varjatud ja sageli ka otsene dialoog Noor-Eesti kirjanduslike sihtidega. 1920. aastate keskel on tekkinud teatud mõttes piirulukord. Selle kvintessents leiab minu jaoks sõnastuse A. Kivika 1926. aasta artiklis „Sisust ja stiilist”, mille autor võtab Friedebert Tuglase loomingu näitel nelja teesiga kokku eesti kirjandusliku mõtte liikumise alates Noor-Eestist. Ta leiab, et (1) kaasaegne proosa on jõudnud vormiliselt ja stiililiselt oma küpsusele; (2) uusimaid kirjandustooteid on hakatud hindama euroopaliste nõuetega; (3) kasvanud on teadlik kirjanduspublik ja (4) võõraste elementide tõttu oskame näha nüüd paremini ka iseenda omapära. Sealjuures märgib A. Kivikas, et võõra kirjanduse toomine eesti kirjandusse on Noor-Eesti aegadest peale olnud programmine, kuid see on toimunud liig ümberkujundamatult, mistõttu eestipäraseid ainealad on jäänud sööti (Kivikas 1926). Artikkel võiks tähistada üleminekut eesti kirjanduse ajaloo järgmisse perioodi: selle sisuks on euroopalikult kõrgetasemelise vormi propageerimisega kaasnenud „võõrast” ainekust vabanemine ja selle asendamine „omajuure”, „kodumaise ränikillu”, s.o eestipärasega. Ja kui H. Visnapuu oli oma samuti programmilises artiklis „Meie kirjanduslik homme ja ülehomme” (Visnapuu 1922) juba 1922. aasta alguses ennustanud uut, omapärast eesti kirjandust, mille keskmes nägi ta tookord veel abstraktset, n-ö üldinimlikku paatost, siis viie aasta pärast on uue rajajooned leitud ning see on toimunud mõjukriitika kui omapärase filtri kaudu: kirjanduslik „omajuur” ja eestipärane on nüüd vastandatud Euroopa mõjude, laenude ja võõra mõiste kaudu. Rõhutaksin, et suhe oli nüüd (võrreldes kümnenndi algusega) muutunud negatiivseks, s.t süüdistavaks ja varjamatult taunivaks.

Murranguliseks kujuneb Eduard Hubeli artikkel „Kirjanduslikke ääremärkusi” ajakirjas Looming. Varjamatus dialoogis Noor-Eesti esteetiliste sihtidega, esitab E. Hubel siin eesti kirjanduse järgnevate aastate programmi ja suunised: „Meie kirjandus saab olemasolu õigustuse omapärasest vaimust, omapärasest laadist. Nõndapalju kui oleme omapärased, nõndapalju on mõtet meie olemasolul. Kas tahame jääda ainult Euroopa eeskujude jäljendajaiks, euroopaliku tapeti pahempooleks? [...] Aeg on loobuda võõraste klaaspärlite imetlemisest ja nende levitamisest” (Hubel 1927: 43).

Kui varem oli Euroopa (ja vene) kirjanduse mõjusid otsitud peamiselt kirjanduslik-kunstiliste vormide hulgast, siis tähistab see artikkel ametlikku seisukohavõttu, millel on omakorda tähelepanuväärne mõju. Sellele järgnenud arvustustes teravdatakse pilku ka „võõra” ainese suhtes, kõige suurema löögi alla satuvad nii E. Hubeli artiklis kui ka sellele järgnevas kriitikas eesti kirjanduse frankofiilid J. Barbarus ja J. Semper. „Kirjanduslikest ääremärkustest” tuleb käibele fraas „läänlusesse uppumise hädaoht”, mis võetakse aluseks kaks aastat hiljem algava elulähedusliikumise manifestatsioonides (vt ka Hennoste 2006, 2007c). Oma pikemas tagasivaatavas artiklis „Generatsioonide võitlus kirjandusliku mõtte liikumises. Valgest pilvest ja Ameerika Kristusest – Kirjandusliku Orbiidini” 1934. aasta Loomingus hindabki J. Kärner E. Hubeli artiklis esitatud väiteid *à la* „omapära meie kirjanduses leidub vähe, sest see on liiga tugevasti võõraste mõjude all”; kirjandus „on nagu elu

ise, mis areneb mingisuguses suunas, ja keegi ei suuda talle näidata teist suunda” kui eelorbiitlikku seisukohavõttu (Kärner 1934: 1031–1032). Võibki öelda, et E. Hubeli „Kirjanduslikke ääremärkusi” on 1920. aastate mõjukriitikas pöördepunkts, millest alates võõraste mõjude otsimine muutub kirjandusideoloogiliseks küsimuseks. Senine luule „välisvormi” analüüs asendub teoste sisu analüüsi ja rahvusliku truuduse jälgimisega: mis tahes võõrad motiivid ja nimed, isegi võõras stiil ja meeleolud, saavad nüüdsest kriitikas senisest halvustavama ja ühemõtteliselt hukkamõistva värvingu.

Artikli „Kirjanduslikke ääremärkusi” tähenduse ja kaalu mõistmiseks omaaegses kultuurisituatsioonis tuleks tähelepanu pöörata ka subjektiivsele tasandile, täpsemalt artikli autori E. Hubeli kolmikrollile eesti 1920. aastate kirjanduselus. Kirjanikuna oli Mait Metsanurk selleks ajaks kujunenud tunnustatud romanistik: äsja olid ilmunud mahukad romaanid „Jäljetu haud” (1926), „Valge pilv” (1926) ja „Punane tuul” (1928); E. Hubelina oli ta aktiivne arvustaja ning oma aja üks positsioonikamaid kirjandusametnikke, kaasaegse kirjanduselu üks peamisi asjaajajaid, kes mängis olulist rolli EKL-i juhatuses ja kirjanduse sihtkapitalis.¹⁵ Seega võiks Pierre Bourdieu väljateooria mõistestikus käsitleda teda kui kultuuri/kirjanduse ja võimuvälja vahel positsioneeruvat agentti, kelle ülesandeks oli vahendada nendele väljadele omaseid, kuid enamasti vastandmargilisi väärtusi.

Johannes Semperi mõjutajad

E. Hubeli programmilises artiklis „Kirjanduslikud ääremärkused” sõnastatud „läänluse hädaohtu” hakkab kaasaegses mõjukriitikas edaspidi kasutama A. Kivikas, kes alates 1927. aastast paistab silma ka suhteliselt aktiivse arvustajana. Selleks ajaks oli ka A. Kivika positsioon eesti kirjandusväljal diametraalselt muutunud. Kui 1920. aastate alguses oli tegu noorukese „kurnipoisi” (vt Alle 1920) ja tema futuristlike katsetustega, siis kümnendi lõpuks oli A. Kivikas kolme mahuka asunikuromaani „Jüripäev” (1921), „Jaanipäev” ja „Mihkclipäev” (1924) autor.¹⁶ Kõnealusel 1927. aastal avaldas ta revolutsiooni- ja sõjanovellide kogu „Punane ja valge”.

1920. aastate teise poole ulatuslikum mõjude poleemika saab alguse A. Kivika arvustusest „Kolm novellisti” ajalehes Postimees (Kivikas 1928a), sellele järgneb koguni kaheksa järelkirjutust (Nigol Andreseni, Artur Adsoni, Jaan Kärneri, Eduard Laamani ja Bernhard Linde sulest). Poleemika ebataoline tihedus äratas ka laiemat tähelepanu. E. Laamani vestest „Arupärimine konsistooriumile Kivikas-Semperi löömingu puhul” antakse euroopaliku loomingu retsept „apteegist küsimiseks” ning tehakse väitluse lühikokkuvõte: „läks nagu ikka läheb: sõnast sõna ja loominguust lööminguni. [...] Terved traktaadid lendasid” (Laaman 1928). A. Kivikas rajas oma kriitika välis-

¹⁵ Eesti Kirjanikkude Liidu ajaloo käsitluses „Loomise aeg” on Katrin Raid toonud välja tabeli „Eesti Kirjanikkuse Liidu juhatuse ja revisjonikomisjon 1922–1940”: Näeme, et E. Hubeli kõrge positsioon omaaegsel kirjandusametnike Pantheonil kestab kuni aastani 1937. Esimesel kümnendil oli E. Hubel 1922–1923 Kirjanikkude Liidu sekretär, 1923–1924 abiesimees, 1924–1926 esimees ja 1926–1928 taas abiesimees; alates 1930. aastast seitse aastat Kirjanikkude Liidu esimees (Raid 2002: 180).

¹⁶ Asunikuromaani „Jaanipäev” ja „Mihkclipäev” ilmusid 1924. aastal tervikuna ka Päevalehe ja Postimehe järjejuttudena (Kivikas 1924a, 1924b).

mõjude otsimisele, nendib ka seda poleemikat põhjalikult analüüsinud Erna Siirak artiklis „J. Semperi novell ajaloolises perspektiivis” (Siirak 1968). „Ta [Kivikas – M. L.] rõhutas, et Semperi „luulelille juured imevad vahenditult toitu väliskirjanduse moodsaist taimelavadesest”. Niihästi Semperi artiklid kui ka ilukirjanduslik looming oli Kivika arvates kord vene, kord saksa, kord prantsuse kirjanduse proovide kogu” (Siirak 1968: 327). A. Kivika meelest on liig peenutsev ka J. Semperi stiil: see on jõuetu edasi andma „igapäevasemat ainet”, mis nõudvat tüsedamat, jõulisemat ja robustsemat väljendusvahendit (Kivikas 1928a). J. Semper vastab kriitikule artiklis „Avalikke küsimusi A. Kivikale kui arvustajale” õpetlase üleolekuga, paludes täpsustada mõisteid „moevoolud”, „vastsed voolud”, „väliskirjanduse alatasa muutuvad eeskujud”, „hüljatavad vanad jumalad” jms. Ta mainib ka arvustaja A. Kivika üldist kalduvust otsida kirjanike välismõjutajaid (Semper 1928a). Järgneb repliikide vahetamine kuni A. Kivika lubaduseni avaldada üksikasjalikumad põhjendused (Kivikas 1928b). Pikem artikkel „Johannes Semperi mõjutajad” ilmubki vähem kui kahe nädala pärast Postimehes (Kivikas 1928c). J. Semper lükkab kriitiku väited mängleva kergusega ümber juba järgmisel päeval. Sealsamas tõestab ta A. Kivika meetodi jõuetust, näidates, vastupidi, oma loomingu mõju prantsuse kirjandusele (Semper 1928b).

Visnapuu–Libeda kõverpeegel

1920. aastate viimaseid mõjukriitilisi poleemikaid toimub debüüteriva vasakpoolse „nooruri” Johannes Schützi (Juhan Sütiste)¹⁷ ja taaskord H. Visnapuu vahel. Tegu on teise kümnendi tõsiseima mõjupoleemikaga, mida näitab ka selle toimumine EKL-i ajakirja Looming veergudel. Tegu oleks justkui eelmise, Semperi–Kivika dialoogi jätkamisega nii arvustaja kui ka arvustatava poolt, kuid kõrgemal tasemel. Arvustaja H. Visnapuu on kasutusele võtnud taas kümnendi alguses läbiproovitud motiivide võrdlemise meetodi: „Schützi luuletiste motiivid ja elamused tunduvad sagedasti tuttavatena” ja „väljenduses [võib] mõttes konstateerida mõjustusi kaunis suurel määral” (Visnapuu 1929: 496). Ta leiab J. Schützi luules mõjutusi G. Suitsu, J. Semperi, aga ka iseenda, H. Visnapuu luulest: „tajun lähedastena mitmeid luuletisi, mis tulevad mulle meele värsse „Jumalaga, Enest”, „Ränikivist” ning „Maarjamaa lauludest”, eriti meeoluliselt” (Visnapuu 1929: 496). Oma arvustajale vastates on J. Schütz aga veel kord kasutanud eelmiste mõjuväitlejate, Semperi–Kivika võtet ning näidanud nüüd omakorda samasugust vastupidist mõju-suunda (Schütz 1930). Umbes samal ajal ilmub J. Schützi „Rahutuse” kohta veel üks retsensioon, seni kirjandusavalikkuses tundmatult Juhan Libelt, mille kohta võiks öelda, et mõjukriitika jõudis oma piiridele. Võõraste mõjude ja motiivide otsimise meetodit on siin rakendatud senisest veelgi suurema kirjandusliku lühinägelikkusega ja lausa äärmuslikult: mõjude ja isegi pla-giaadi üle otsustab arvustaja näiteks eri autorite luulekeeles kattuvate üksiksõnade alusel (vt Libe 1929).

¹⁷ Professor G. Suitsu aastate 1923–1926 loengutest mäletab August Palm ka J. Schützi: „Tung Suitsu loengutele püsis endine. [...] Teistest rohkem on meelde jäänud noor odaheitja Johannes Schütz, kelles me veel ei aimanudki tulevast luuletajat. Mäletan teda poseeriva hoiaku ja sportliku välimusega kena noormehena, kes armastas teravmeelitseda ja sellega auditooriumi suure massi hulgast soodsalt silma hakkas” (Palm 1963: 1735).

Luulekogu „Rahutus” autor J. Schütz vastab mõlemale arvustajale – H. Visnapuule ja J. Libele – artikliga „Visnapuu-Libeda kõverpeegel”. Niinimeetatud Semperi meetodil tõestab autor, et nende alusel võib tuvastada tema, J. Schützi, aga ka Sergei Jessenini ning G. Suitsu luule mõjusid vastupidi, ka H. Visnapuu luules. „Ei ole vist kuigi meeldiv Visnapuul end selles Libeda kõverpeeglis näha,” nendib ta (Schütz 1929). Motiivide eritlemist, nüüd juba rohkem H. Visnapuu luules, jätkatakse veel ka 1930. aasta alguse Loomingu numbrites iseloomulike pealkirjadega „Küttimine tühja” (Visnapuu 1930) ja „H. Visnapuu on nõrgul barrikaadel” (Schütz 1930).

Kokkuvõtteks

1920. aastad oli eesti kirjanduses ja kultuuris aeg, mil võinuks realiseeruda Noor-Eesti liikumise omaaegseid sihte, Euroopa kirjanduse retseptiooniplahvatus (vt Veidemann 2005; 2006), kultuurikontaktidest tulenev rikastav mõju võinuks hakata nüüd avalduma. Kuidas võttis selle vastu omaaegne kriitika? Jälgides 1920. aastate arvustust kirjandusajaloolisel mikrotasandil, oleme tunnustajaks protsessile, mille käigus luuakse vastu ootusi vastandmärgiline väärtussüsteem – „kodumaise ränikillu” ideoloogia. Siinjuures on tunnustajaks vastandumine ise, eesti kirjandusliku identiteedi sõnastamine taas „teise” ja võõra kaudu. Euroopa oli jõudnud Eestisse, kuid mitte omaks saanud, vaid võõristust tekitamas. Euroopast oli saanud „läänlus”, kunagised kõrged sihid olid muutunud oma vastandiks, kirjanduslikku väärtust pisendavaks. Nende sisu aga just mõjukriitika kui omapärase kriitikafiltril toimel lihtsustunud: otsiti ju ainult väikeseid tekstiühikuid, „motiive”, isegi kontekstist väljarebitud sõnakesi või siis umbmääraseid meeleolusid. Just sellise euroopalikele mõjudele vastandumise kaudu jõuti 1920. aastate teise poole kriitikas „omajuure”-kirjanduse sõnastamiseni, mõistes selle all peamiselt rahvuslikku ainest.

On selge, et Noor-Eesti ideed ei olnud 1920. aastatel unustatud, vaid toimisid aktiivselt edasi kirjandusliku mõtte arendajatena. Samal ajal kui teine suur nooreestlane F. Tuglas tegeles oma artiklites Euroopa ideaalide pideva selgitamisega,¹⁸ avas G. Suits eesti kirjanduse eriseminari temaga „Võõrad mõjud eesti kirjanduses”, mis tõi kaasa mõjukriitiliste tekstide kirjutusvoo eesti arvustuses. Kuigi hiljem näeme G. Suitsu poeetika ja stilistika kursuste nõudliku edasiarendajana ning tema huvi pöördumist allikakriitika ja eesti kirjanduse algusaegade juurde, kestis tema esimese seminari mõju omaaegses eesti kirjandusarvustuses kogu kümnendi.

Professor G. Suitsu „Võõraste mõjude” eriseminari võib pidada 1920. aastate teise poole rahvusliku kultuuriideoloogia üheks tõsisemaks tõukehoovaks kirjandusarvustuses. Kirjanduslike algupärade, mõjude ja muganduste uurimine, mille huviteravik oli hiljem, eriti aga 1930. aastate kirjandusteaduses keskendatud ärkamisaegsele eesti kirjandusajaloole ja arhiiviallikatele, oli eesti kirjanduse arvustamisel moondunud üsna kitsarinnaliseks ja tendentslikuks välismõjude otsimiseks. Nooreestilik Euroopa-projekt oli saanud

¹⁸ „Noor-Eesti positsioone pidi Tuglas kaitsma ka 1920.–1930. aastatel, kui tõusva uusrealismi pooldajad asusid omakorda kritiseerima nooreestlaste kunstivaateid” (Arusoo, Haug 2004: 374).

1920. aastate kirjanduses vastupidise tähenduse ja sattus seega otsekui kummalisse kõverpeeglisse. Selle mõjukust suurendas paradoksaalsel moel kindlasti G. Suitsu kui nooreestlase ja luuletaja isiksuse võlu ja keeleline stiiliteravus, mis tema mõjude paljastamise paatost kaasajal veelgi võimendas. Ülikooli algusaastate professor G. Suits kandis ise aga topeltidentiteeti, millest üks oli nooreestlase ja teine juba tulevase õpetlase oma, kes viis eesti kirjandusteaduse peagi euroopalikule tasemele.

Kirjandus

- A b e n, K. 1926. Mõni sõna „Loomingu” möödunud aasta kirjanduse aruandjale. – Postimees 1. IV, nr 90.
- A d a m s, V. 1924a. J. Kärneri romaani „Bianka ja Ruth” puhul. – Üliõpilasleht, nr 3/4, lk 35–40.
- A d a m s, V. 1924b. Ühele haavatud kuulsusele. – Üliõpilasleht, nr 6, lk 79–81.
- A d a m s, V. 1924c. Postscriptum härra Kärneri lõppsõnale. – Üliõpilasleht, nr 7, lk 100.
- A d a m s, V. 1926. Seletuseks luuletuse „Võõral motiivil” puhul. – Postimees 23. IV, nr 108.
- A l l e, A. 1920. Kurnipoisid. – Postimees 13. XI, nr 287.
- A n n i s t, A. 1968. Gustav Suits kui kirjandusteadlane. – Looming, nr 11, lk 1733–1740.
- A r u s o o, M., H a u g, T. 2004. Tuglase kirjanduslik päevaraamat. – F. T u g l a s, Kogutud teosed 10. Kriitika VII. Kriitika VIII. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 369–376.
- B a r b a r u s, J. 1925. Pilk prantsuse moderni lüürikasse. – Looming, nr 8, lk 642–648; nr 9, lk 720–724; nr 10, lk 806–814.
- B a r b a r u s, J. 1929. Märkmeid viimaste aastate prantsuse luulest. – Looming, nr 3, lk 357–366; nr 4, lk 456–464.
- E K A 1981 = Eesti kirjanduse ajalugu. IV kd. 1. raamat. Aastad 1917–1929. Toimetuskolleegium: M. Kalda, H. Peep, H. Puhvel, E. Sõgel (peatoimetaja), A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat.
- H e n n o s t e, T. 2006. Elulähedus ja vaimulähedus: eesti kirjanduse noore põlvkonna manifestid 1920. aastatel. 1. osa: Epigoonide aeg. – Looming, nr 7, lk 1069–1089.
- H e n n o s t e, T. 2007a. Hüpped modernismi poole II. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa modernismi taustal. 7. loeng: Esimene hüpe teksti poole 1920.–30. aastate vahetusel. – Vikerkaar, nr 3, lk 93–106.
- H e n n o s t e, T. 2007b. Hüpped modernismi poole II. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa modernismi taustal. 9. loeng: Värsiõpetuse õppetunnid. – Vikerkaar, nr 9, lk 89–102.
- H e n n o s t e, T. 2007c. Elulähedus ja vaimulähedus: eesti kirjanduse noore põlvkonna manifestid 1920. aastatel. 2. osa: Mäss. – Looming, nr 8, lk 1228–1248.
- H e n n o s t e, T. 2008a. Hüpped modernismi poole II. 20. sajandi eesti kirjandusteadus Euroopa modernismi taustal. 11. loeng: 20. sajandi esimese poole kirjanduslood I: Mihkel Kampmaa. – Vikerkaar, nr 3, lk 77–92.

- Hennoste, T. 2008b. Õhus on kõike. Eesti kirjandusteadus 2007. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 233–250.
- Hubel, E. 1927. Kirjanduslikke ääremärkusi. – Looming, nr 1, lk 39–43.
- Kalamees, Ado [Raudsepp, E.] 1925. Kriitika kriitikast. – Üliõpilasleht, nr 10, lk 219–221.
- Kalda, M. 1981. Kriitika ja kirjandusteadus aastail 1917–1929. – Eesti kirjanduse ajalugu. IV kd. 1. raamat. Aastad 1917–1929. Toimetuskolleegium: M. Kalda, H. Peep, H. Puhvel, E. Sögel (peatoimetaja), A. Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, lk 487–506.
- Kivikas, A. 1921a. Vene mõju Henrik Visnapuu loomingus. – Kirjandus–kunst–teadus. Päevalehe erileht 21. III, nr 6, lk 41–46; 30. III, nr 7, lk 49–52.
- Kivikas, A. 1921b. Mõned read. Vastuseks stud. phil. Henrik Visnapuule. – Päevaleht 22. VI, nr 161; 23. VI, nr 162.
- Kivikas, A. 1924a. Mihklipäev. – Päevaleht 4. IX 1924, nr 238 – 15. XI 1924, nr 310.
- Kivikas, A. 1924b. Jaanipäev. – Postimees 13. XI 1923, nr 304 – 24. I 1924, nr 23.
- Kivikas, A. 1926. Sisust ja stiilist. – Vaba Maa 6. VIII, nr 182.
- Kivikas, A. 1927. Mart Raud: Videvikust varavalgeni. – Vaba Maa 8. XI, nr 262.
- Kivikas, A. 1928a. Kolm novellisti. Ülevaade III. – Postimees 6. I, nr 5.
- Kivikas, A. 1928b. Vastuseks Johannes Semperile. – Postimees 8. I, nr 7.
- Kivikas, A. 1928c. Johannes Semperi mõjutajad. Lisandusülevaade III (v. „Postimees 5., 6. I. 28) – Postimees 20. I, nr 19.
- Krusten, P. 1978. Albert Kivikas Henrik Visnapuust. – Aiapidu lampioonidega. Väikeseid asju suurest ruumist. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, lk 140–141.
- Kärner, J. 1924a. Mõnda neist hirmus tähtsaist ja igavesist asjust. – Üliõpilasleht, nr 5, lk 61–63.
- Kärner, J. 1924b. Lõppsõna. – Üliõpilasleht, nr 7, lk 100.
- Kärner, J. 1926. Eesti kirjandus 1925. Luule. – Looming, nr 1, lk 83–92.
- Kärner, J. 1934. Generatsioonide võitlus kirjandusliku mõtte liikumises. Valgest pilvest ja Ameerika Kristusest – Kirjandusliku Orbiidini. – Looming, nr 9, lk 1030–1038.
- Laak, M. 1990. Piirjooni eesti kriitika eneseteadvuses aastatel 1925–1935 (kirjandusliku poleemika põhjal). Diplomitöö (käsikiri). Tartu, 1990.
- Laak, M. 1996. Kultuurkapitali osast kirjanduskriitika mõistmisel 1925–28. – Paar sammukest XIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 1996. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 35–57.
- Laak, M. 2002. Johannes Barbaruse aeg. – Aeg ja kirjandus. Artikleid aja kategooria käsitlesest, kasutamisest ja toimimisest tekstides. Studia litteraria estonica 4. Toimetanud R. Veidemann. Tartu: Tartu Ülikool, eesti kirjanduse õppetool ning teatriteaduse ja kirjandusteooria õppetool, lk 97–116.
- Laak, M. 2004. Eesti kirjandusloo traditsioonist ja võrgukeskkonnast: ERNI kui mudel. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 721–735.
- Laak, M. 2007. Kriitika kirjandusajaloo kosmoses: teksti ja konteksti probleeme 1920. aastate näitel. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 954–967.
- Laak, M., Sarapik, V. 1997. ERNI. Eesti kirjanduslugu tekstides 1924–25. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum – <http://www2.kirmus.ee/erni> (25. VI 2008).
- Lamane, E. 1928 = L., Arupärimine konsistooriumile: Kivikas–Semperi löömingu puhul. – Vaba Maa 28. I, nr 23.

- Libe, J. 1929. Johannes Schütz: Rahutus. Eesti Kirjanikkude Liidu Kirjastus, 1928. – Looming, nr 9, lk 1152–1158.
- Linde, B. 1911. Vene mõju Eesti kirjanduses. – Eesti Kirjandus, nr 4, lk 177–182.
- Mikkel, M. 2008. Vaikse teadmuse avaldumine kriitikakirjutuses Noor-Eesti näitel: hinnangud kaasaegsele eesti kirjandusele. Lõputöö. Tartu Ülikooli Viljandi kultuuriakadeemia. – <http://hdl.handle.net/10062/6543> (24.VI 2008).
- Olesk, S. 2004. Professor ja teised ehk Gustav Suits ja August Annist. – Looming, nr 7, lk 1071–1086.
- Palma, A. 1963. Gustav Suitsust aastakümnete takka. – Looming, nr 11, lk 1732–1744.
- Peep, H. 1991. Gustav Suits *ex cathedra*. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 138–147.
- Peltonen, M. 1999. Mikrohistoriasta. Helsinki: Gaudeamus.
- Pilt, L. 2008. Küsimus vene mõjust Friedebert Tuglase artiklis „Valeri Brjussov”. – Methis. Studia humaniora Estonica, nr 1/2 (ilmumas).
- Ponomarjova, G. 2007. Rein Kruus ja vene kirjandus Eestis. – Keel ja Kirjandus, nr 5, lk 387–392.
- Raid, K. 2002. Loomise lugu. Eesti aeg: Eesti Kirjanikkude Liit 1922–1940. Tallinn: Eesti Kirjanike Liit.
- Raud, M. 1927. Väitlus Alb. Kivikaga: „Videvikust varavalgeni” arvustuse puhul. – Vaba Maa 12. XI, nr 266.
- Rähesoo, J. 2006. Omajuur ja kaleidoskoop. Kaks teatrimudelit. – Akadeemia, nr 11, lk 2391–2406.
- Schütz, J. 1929. Visnapuu-Libeda kõverpeegel. – Looming, nr 10, lk 1295–1299.
- Schütz, J. 1930. H. Visnapuu on nõrgul barrikaadel. – Looming, nr 2, lk 225–227.
- Semper, J. 1928a. Avalikke küsimusi A. Kivikale kui arvustajale. – Postimees 8. I, nr 7.
- Semper, J. 1928b. Järelmärkusi A. Kivikale. – Postimees 22. I, nr 21.
- Siiarak, E. 1968. J. Semperi novell ajaloolises perspektiivis. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 321–333.
- Taev, K. 1983. Gustav Suitsu kirjandusteaduslikust tegevusest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 602–610.
- Tuglas, F. 1920. Kõrtsi esteetika vastu. – Postimees 24. XII, nr 326.
- Uljas, J. 2005. Eesti Kultuurkapital 1921–1941. Tallinn: Eesti Kultuurkapital.
- Veidemann, R. 1999. Kirjandusajalugu ja/kui kaos. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 826–832.
- Veidemann, R. 2005. Maailmakirjanduse retseptisooniplahvatus Eestis. Lisandusi Noor-Eesti mõistmiseks. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 865–872.
- Veidemann, R. 2006. Additions to the Comprehension of „Noor-Eesti” („Young Estonia”) as Receptive „Explosion” of World Literature. – Interlitteraria, nr 11, lk 294–304.
- Veski, J. V. 1926. Kirjanduslikku arvustust (riivates). – Postimees 21. VII, nr 194.
- Visnapuu, H. 1921. Henrik Visnapuu vaidluskiri. – Päevaleht 23. V, nr 131.
- Visnapuu, H. 1922. Meie kirjanduslik homme ning ülehomme. – Päevaleht 20. IV, nr 89; 21. IV, nr 90.
- Visnapuu, H. 1925. Paar märkust „uusriimi” puhul Joh. Schwalbele. – Postimees 18. I, nr 17.

- Visnapuu, H. 1926. Vilmar Adams: Valguse Valust. – Postimees 21. IV, nr 106.
Visnapuu, H. 1929. Eesti luule 1928. – Looming, nr 4, lk 485–497.
Visnapuu, H. 1930. Küttimeine tühja. – Looming, nr 2, lk 223–225.

Influence Criticism as a Distorting Mirror of Young Estonia

Keywords: microhistory, literary context, literary criticism, literary influence, Estonian literary history of the 1920s

Influence criticism was one of the trends practiced in Estonia in the 1920s. The article is based on microhistorical analysis of a large corpus of literary critical texts; attention is drawn to the role of the individual and to the contextual meanings of a critical review. The Estonian quest for literary influences began with a literary seminar on Foreign Influences in Estonian Literature announced by Gustav Suits, the first professor of Estonian Literature at the University of Tartu, in 1921. The participant young writers published their studies as critical reviews, while the method they used contravened the traditional discourse. Surprisingly, the new trend of looking for foreign influences resulted in prolonged conflicts between authors. However, the long polemics between authors and critics were useful in leading to metacritical issues and, eventually, to the formulation of the functions of criticism and reviews. As a result, Estonian literary criticism underwent an explosive development of self-realization. In the article, the quest for literary contacts and their influences manifested in literature is viewed as in dialogue with the earlier programme of the Young Estonian movement (1905–1915), intending to establish better contacts with European culture. In Estonian literature and culture in general the 1920s were just the time for the programme to be realized and to yield results. Analysis of literary criticism of the time, however, reveals how an opposite system of values – the ideology of national literature – was built up. True, the national cultural identity is formulated using European as the other and the foreign, but the Young Estonians' aim to enhance the contacts between the Estonian and European literatures had turned to its opposite.

Marin Laak (b. 1964), PhD, senior researcher, Estonian Literary Museum, Estonian Cultural History Archives, marin@kirmus.ee